

Анотація

У статті здійснюється деконструкція концепту фальшування документів як актів письмового доказу, свідчення. Аналізується генезис поглядів О.О. Жижилєнка у контексті впливів німецької історико-правової наукової школи, юридичної науки. Здійснено спробу довести важливість для документознавства розроблення проблеми з урахуванням досягнень правової науки.

Summary

In the article the deconstruction of the concept of documents falsification as acts of literal proof, evidence has been given. The genesis of O.O. Zhyzhylenko views is analyzed within the context of the German historical and legislative school of thought, legislative science. The attempt to prove the importance of the matter developed has been made with taking into consideration legal science achievements.

УДК 796 (091) (477.7)

В.А. Вербицький

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ І СПОРТ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.): ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Протягом останнього десятиліття спостерігається посилена зацікавленість учених до дореволюційного минулого нашої країни. Завдяки цьому сучасна українська наука впевнено веде нові напрями досліджень, до числа яких відноситься історія фізичної культури та спорту.

Цей напрям історичної науки, який ще донедавна входив до сфери зацікавленості учених з інших галузей знань, за останній період помітно збагатився новими науковими дослідженнями. Проте, незважаючи на значні успіхи в дослідженні цієї теми, слід зазначити, що спортивна тематика залишається найменш вивченою складовою культурного життя України.

Як у дореволюційній, радянській, так і в сучасній історичній літературі налічується незначна кількість праць, які безпосередньо присвячені розвитку фізичної культури і спорту в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Ще менше робіт, у яких би розглядалися питання організації фізичного виховання молоді в освітніх закладах. Разом з тим, у спортивно-історичній, науково-публіцистичній літературі існує велика кількість праць, які тією чи іншою мірою торкаються цієї проблематики. Виходячи з цього, автор ставить за мету розглянути здобутки у висвітленні цієї проблеми в історичній науці, проаналізувати позитивні зрушення в даному напрямі, окреслити подальші завдання та перспективи.

Висвітлюючи проблему дореволюційної спортивної історіографії, доцільно було б виділити три основних періоди: дореволюційний, радянський та сучасний.

Праці дослідників дореволюційного періоду нечисленні. В основному вони мають описовий характер. Винятком є стаття невідомого автора «З питання про ведення гімнастики у військово-учбових закладах» [1]. Це, можна сказати, одна з перших праць з історії гімнастики у військово-навчальних закладах Росії. У статті міститься солідний фактичний матеріал, характеризуються основні етапи розвитку гімнастики, проведено аналіз проблем, розкрито причини недоліків у системі військової фізичної освіти.

Цікавою і достатньо цінною, на нашу думку, можна вважати статтю Я. Мора [2], надруковану в «Журнале Міністерства народного образования». Автор, на прикладі конкретних урядових документів, простежив історію викладання фізичних вправ у

навчальних закладах Росії та провідних європейських держав – Німеччини, Швеції, Бельгії. Це дало йому можливість провести порівняльну характеристику рівня шкільного фізичного виховання в названих країнах, розкрити недоліки в російській системі фізичної освіти.

Важливе місце в дореволюційній історіографії займає праця Е.А. Покровського [3]. У своїй монографії автор представив багатющий історико-етнографічний матеріал про ігри і фізичне виховання в Росії, вперше у вітчизняній науці здійснив комплексний підхід до вивчення фізичних ігор, дав їм історичну, педагогічну, етнографічну і фізіологічну характеристику.

Певний інтерес для нашого дослідження являє журнал «Вестник воспитания». На сторінках цього періодичного видання було опубліковано величезну кількість робіт, що розкривають різні аспекти фізичного виховання молоді. Зокрема, викладанню гімнастики з найдавніших часів до початку ХХ ст. присвячується праця А. Нейфельда [4]. Історичний нарис охоплює різні історичні етапи еволюції системи фізичного виховання різних народів.

Організація фізичного виховання у навчальних закладах провідних держав Європи, її історичний аспект стали предметом вивчення К. Тиандера та Е. Лозинського [5].

Питанням військово-патріотичного виховання молоді і, зокрема, історії створення "потішних" загонів у Росії, Франції, Швейцарії, Німеччині, Австрії присвячена стаття Е. Лозинського «"Потішна" педагогіка і "школи світу" на Заході» [6].

Підбиваючи підсумки дореволюційної історіографії, слід констатувати, що узагальнюючих праць у цей період не написано. Разом з тим зазначимо, що видані публікації хоча й містять у собі цікаві відомості, але все таки носять швидше публіцистичний характер. Таким чином, можна зробити висновок, що дореволюційний період став часом первинного накопичення та осмислення фактичного матеріалу, зародження певних елементів історії фізичної культури в Російській імперії. Але, на жаль, питання розвитку фізичної культури і спорту в Україні, а тим більше на півдні країни, абсолютно не висвітлені.

Після жовтневої революції 1917 р. аж до другої половини 1930-х років вагомих праць з історії розвитку спортивного руху не видано.

Винятком є дослідження Г.О. Дюперрона [7], в якому автор уперше спробував проаналізувати особливості зародження й розвитку різних видів спорту в Росії з часів Петра I до початку 20-х років ХХ ст. У своїй праці автор особливу увагу приділив олімпійському руху, відзначив позитивні успіхи російських спортсменів на міжнародних змаганнях, високо оцінив значення Російських Олімпіад 1913 р. (м. Київ) і 1914 р. (м. Рига). Цінним для нас у цій праці є те, що в контексті поданої інформації зустрічаються відомості про розвиток спорту в Україні (Києві, Одесі) і про успіхи українських спортсменів (І. Піддубний, В. Питлясинський – боротьба, С. Уточкін – велоспорт), яких досягнуто на міжнародних змаганнях.

У передвоєнні роки інтерес до вивчення історії фізичної культури дореволюційного періоду помітно зростає. У цей період з'явилися перші вагомі наукові дослідження. Найцікавішою стала праця Є.Ю. Зеліксона [8]. Використовуючи різну базу першоджерел, автор проаналізував питання зародження й розвитку спорту в Росії, стан фізичної підготовки в армії, в цивільних навчальних закладах, спортивно-гімнастичних товариствах. У монографії наголошується, що зародження спорту в Росії відбувалося під впливом західноєвропейського досвіду, де на той час уже були позитивні напрацювання в спортивного русі.

У повоєнний період (1940-1950 рр.) інтерес до спортивної тематики істотно зріс. Це знайшло відображення в дисертаційних дослідженнях та історико-спортивній літературі тих років. Основну увагу вчені присвятили історії розвитку і досягненням радянського спорту, спортивно-масового фізкультурного руху в СРСР. Проте слід

зазначити, що ідеологічна заангажованість радянської науки стала причиною того, що в цих дослідженнях автори свідомо занижували роль західних держав у зародженні деяких видів спорту. Наприклад, у своїй дисертації Я.Б. Браун [9], заперечує лідерство англійців у зародженні сучасного боксу, а І.А. Мещерягин [10] стверджував, що баскетбол винайшли не американці, як це було прийнято, а його прототипом є російські ігри з м'ячем. Основною метою, яку ставили перед собою вчені, було довести лідируючі позиції Росії в зародженні окремих видів спорту.

У 50-х роках виходять перші навчальні посібники з історії фізичної культури і спорту. До числа таких наукових досягнень з упевненістю можна віднести праці, що вийшли за редакціями авторитетних фахівців у сфері історії фізичного виховання Ф.І. Самоукова та С.Д. Синицина [11].

Особливо хотілося б відзначити здобуток авторського колективу за загальною редакцією С.Д. Синицина. Ця праця стала, по суті, першою спробою систематичного викладу історії фізичної культури народів СРСР з давнини до революції 1917 р. Окремі розділи книги присвячені найдавнішим періодам історії фізичного виховання українського народу і стародавніх слов'ян.

Говорячи про історію розвитку спорту, не можна не згадати про довідкову літературу. У довіднику «Спорт на Україні» серед фактичного матеріалу про досягнення спортсменів республіки, наведено стислі дані з історії окремих видів спорту, що набули поширення на території України [12].

Найпродуктивнішим у радянській історіографії є період 1960-1980 рр. Саме в цей час помітно активізувалися історико-педагогічні пошуки учених, наслідком чого стала величезна кількість наукових праць з проблем розвитку фізичної культури і спорту в СРСР.

Разом з тим, на фоні ідеологічних наукових праць, що знайомили з досягненнями радянського спорту, посилюється інтерес до історії фізичної культури дореволюційного періоду. В науці утверджується більш об'єктивний підхід до аналізу дореволюційної історичної спадщини. Дослідження радянських учених охоплювали різні аспекти дореволюційної історії фізичної культури: зародження і розвиток гімнастики (В.Д. Волков, А.В. Шушпанов, А.Є. Григор'єв [13]), фізичне виховання і спорт (К.В. Цуркан, Н.Н. Власова [14]), фізичне виховання в навчальних закладах (Р.А. Геворкян [15]), розвиток науково-методичних основ фізичної освіти (Н.А. Карпушко [16]). Більшість цих праць були виконані з позицій класового і партійного підходів, а значить, відрізняються неповнотою, замовчуванням, недооцінкою дореволюційного спортивного минулого й нерідко перекрученням фактів.

У різні роки з друку виходить цілий ряд науково-публіцистичної літератури, присвяченої спортивній тематиці. Серед монографій, навчальних посібників, виданих у радянський період, відзначимо спільну працю Ф.І. Самоукова, Н.І. Торопова, Г.Д. Харабуги, І.Г. Чудинова, праці Л. Куна, Ф.І. Самоукова, Н.Ф. Кулинко [17]. В основному ці книги мають схематичний характер.

Показовим щодо цього є навчальний посібник В.В. Столбова та І.Г. Чудинова [18]. Центральне місце в підручнику відводиться успіхам у спорті, досягнутим у радянський період. Разом з тим, окремі розділи книги присвячені виникненню й розвитку фізичної культури у другій половині XIX – початку XX ст. Незважаючи на цікавий фактичний матеріал, автори побіжно торкнулися питань фізичного виховання у цивільних навчальних закладах, присвятивши їм лише декілька сторінок.

Що стосується історії фізичної культури в Україні, то окремо необхідно виділити працю Б.Є. Трофим'яка «Фізична культура і спорт в Українській РСР» [19]. У монографії автор уперше в українській радянській історіографії висвітлює становлення й розвиток фізичної культури і спорту на Західній Україні як соціально-політичне явище; крім того, розглядаються питання створення та діяльності

спортивно-гімнастичних і військово-цивільних спортивних клубів і товариств дореволюційного періоду. Ідеологічна спрямованість радянської науки дозволила авторові стверджувати, що всіма спортивними організаціями Галичини керували представники буржуазної інтелігенції, які, виходячи зі своїх класових позицій, спрямовували їхню діяльність буржуазно-націоналістичним шляхом.

Безперечний інтерес викликають наукові статті, що вийшли на сторінках періодичних видань. Основна тематика цих праць присвячена одному з найважливіших питань в історії спорту – дореволюційному олімпійському руху в Росії. До числа таких досліджень відносяться статті М.І. Такера, Д. Крадмана, Є. Павелка, О. Суніка [20].

Питання підготовки фахівців з фізичного виховання для російської армії знайшли своє відбиття в публікаціях А.Е. Скворцова [21].

Серед праць, присвячених олімпійській тематиці, вирізняється публікація В.І. Кізченко [22]. Стаття присвячена історії розвитку спорту в Україні, відомим українським спортсменам, створенню спортивних товариств, проведеним змаганням і спортивним досягненням.

Історія розвитку спорту на Півдні України стала предметом вивчення Б. Галинського [23]. На сторінках газет виходять дві його статті, присвячені розвитку спорту в Одесі, спортсменам, які стояли біля витоків одеського дореволюційного спорту.

Окрім узагальнюючих праць, у 1982 р. побачила світ невелика брошура А.В. Шабуніна [24]. Книга присвячена видатному спортивному діячеві XIX – XX ст., одному із засновників вітчизняної національної системи фізичного виховання П.Ф. Лесгафту.

Підбиваючи підсумки радянської історіографії, зазначимо, що практично всі наукові дослідження виконані з позицій комуністичної ідеології й відповідно мають характерні риси: ідеологічну спрямованість, схематичність, негативізм, догматизм, недооцінку минулого, перекручування або замовчування фактів. Разом з тим, слід зазначити, що, незважаючи на згадані недоліки, ці праці наповнені великою кількістю фактичного матеріалу, завдяки якому вітчизняна наука збагатилася цікавими науковими фактами зі спортивного минулого країни. Що стосується питання українського дореволюційного спортивного руху, зауважимо: за радянських часів ця тема розглядалася в контексті тих процесів, що відбувалися на теренах Російської імперії. Окремо автори не досліджували процеси розвитку спортивно-масового руху, шкільного фізичного виховання в Україні і тим паче не торкалися її південних областей.

Після проголошення Україною незалежності в суспільстві виникла потреба переосмислити події і факти, що відбувалися в спортивному житті нашої країни. Враховуючи цю тенденцію, за період незалежності українськими дослідниками були написані книги, монографії, брошури; захищено ряд дисертацій які висвітлювали етапи розвитку вітчизняного й російського спорту, олімпійського руху тощо.

Основну увагу в цих працях дослідники звернули на розвиток спортивно-гімнастичного руху на території Західної України. Цій тематиці присвячені дисертаційні дослідження О.М. Вацеби [25], О.Т. Винничук [26], які згодом лягли в основу їхніх монографій [27; 28].

Окремо треба сказати про працю О.М. Вацеби. На основі значної кількості документів та літератури автор широко вивчила питання зародження й розвитку спортивного руху на західноукраїнських землях. У монографії наведено ряд цікавих науково цінних фактів щодо діяльності спортивних товариств, досліджено динаміку створення січових та сокольських організацій у різних регіонах Західної України.

Окремі аспекти теорії і практики фізичного виховання учнівської молоді в другій половині XIX – на початку XX ст. висвітлено у працях Я.Б. Боднар, А.С. Боднар, Е.Ю. Дорошенка, А.М. Окопного [29].

Найбільш наближеною до нашої тематики, цікавою, як нам здається, є наукове дослідження А.С. Боднар. Дисертацію присвячено розгляду історико-педагогічних засад формування системи фізичного виховання гімназистів Слобожанщини у другій половині XIX – на початку XX ст. Використовуючи різнобічну базу джерел, науковець уперше ґрунтовно розкрила специфіку формування системи організації та змісту фізичного виховання в середніх навчальних закладах Слобожанщини, виявила умови реалізації завдань, що стояли перед фізичним вихованням і безпосередньо були пов'язані з нестачею кваліфікованих кадрів для викладання гімнастики, матеріально-технічного, методичного, медичного забезпечення, фінансування тощо. Позитивною стороною праці стало те, що автор зробила спробу цілісного аналізу стану фізичного виховання в гімназіях Слобожанщини, завдяки чому до наукового обігу було введено значну кількість нових фактів, які збагатили відомості про офіційну політику в галузі фізичного виховання учнів у другій половині XIX – на початку XX ст.

Проблему фізичного виховання особистості дореволюційного періоду вивчав у своєму дослідженні Г.І. Приходько [30].

Багатий фактичний матеріал міститься в дисертаційному дослідженні російського науковця Д.Г. Єфімова [31]. У ньому автор дослідив становлення й розвиток фізичної культури і спорту в державних установах Росії другої половини XIX – початку XX ст., розглянув зміни у сфері фізичної підготовки військ, з'ясував роль державних установ та членів імператорської родини в розвитку спортивних товариств та окремих видів спорту.

Значний внесок у розвиток сучасної вітчизняної історіографії зробили навчальні посібники: українських авторів Е.Ю. Дорошенка, Л.В. Потапової, С.М. Філя, О.М. Худолія, Г.В. Малка [32], російських авторів Г.С. Деметра, Б.Р. Голощапова [33]. У їхніх працях значно більше уваги приділяється питанням організації шкільного фізичного виховання. Наприклад, підручник, Е.Ю. Дорошенка та Л.В. Потапової, повністю присвячено питанням з історії фізичної культури в Україні. Авторами наголошено на ролі сім'ї, школи, дитячо-юнацьких товариств та об'єднань в організації фізичного виховання молоді в період другої половини XIX – початку XX століть. Безперечно, праця містить вагомий фактичний матеріал, однак, на нашу думку, у ній є певні недоліки. Підручник написано спеціалістами в галузі педагогіки, що наклало на дослідженні свій відбиток. Головну увагу у праці звернуто на педагогічні, теоретико-методичні основи фізичного виховання молоді, причини ж розвитку фізичної культури та спорту в державі не знайшли належного відображення. До того ж у своїй роботі автори користувалися вузькою базою джерел, що значно скоротило їхні можливості в більш повному висвітленні цієї теми. Як результат, – у підручнику мало цікавих історичних фактів зі спортивного життя школярів, а також щодо проведення змагань, організації позаурочних форм фізичного виховання, не розглядаються регіональні особливості розвитку фізкультурного руху в Україні.

Особливої уваги заслуговує фундаментальна праця російського науковця – доктора педагогічних наук О.Б. Суніка [34]. Ця праця стала результатом багаторічних досліджень автора над питаннями історії розвитку російського спорту в другій половині XIX – початку XX ст. та його взаємозв'язків із сучасним олімпійським рухом та Олімпійськими іграми. У книзі друкуються унікальні матеріали, які раніше ніде не публікувалися: про становлення та розвиток російського спорту, про людей, що стояли біля його витоків та прославили його. Чимало сторінок книги пов'язано з Україною. Автор у своїх дослідженнях дійшов висновку, що біля колиски сучасного олімпійського руху стояли разом і Росія, й Україна.

Питання історії розвитку дореволюційного спорту порушуються і в сучасній російській періодичній пресі. До числа відомих публікацій, що вийшли за радянських часів, слід додати праці сьогочасних російських дослідників І. Борисова [35], С. Пономарьова [36], які традиційно висвітлюють питання російського олімпійського руху та військово-патріотичного виховання молоді.

Новим напрямом досліджень стало вивчення ролі російських меценатів у розвитку спорту. Це питання вивчав у своїй публікації В. Смирнов [37].

Важливе місце в сучасній історіографії посідають праці краєзнавчого характеру. В них автори висвітлюють особливості розвитку спортивного руху в різних регіонах України. До числа цих досліджень слід віднести монографії Н.А. Олійника та Ю.І. Грота [38].

До загальної картини розвитку історіографії українського спорту слід додати окремі напрацювання, присвячені історії спорту та спортивно-масового руху на Півдні України.

Головна увага цих робіт присвячена різним аспектам, а саме: історії яхт-клубів (А.Ф. Кисельов, М.П. Бондаренко, І.А. Чеботарьов, І.А. Титаренко, М.В. Терновський, А.П. Севастьянов [39], розвитку окремих видів спорту А.Ф. Кисельов, М.Б. Козир, Л.П. Сергієнко, С.М. Главатий [40], спортивно-гімнастичного руху А. Андрєєв [41].

Вагомий внесок у дослідження, пов'язані з розвитком спорту на Півдні України, зробили наукові статті І.Г. Бондаренко [42], Н.Ю. Довгань [43]. У своїх публікаціях автори зробили спробу показати, як відбувалося становлення фізичного виховання у навчальних закладах Миколаївщини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. На основі нових джерел історична наука поповнилася новими цікавими фактами зі спортивного життя молоді. Зокрема, чимало рядків у статтях присвячено введенню до навчальної практики водних видів спорту, проведенню змагань з веслування, участі учнів миколаївських шкіл у військових парадах. Однак ці праці мають певні неточності й не повністю розкривають тему. Поза увагою дослідників залишилася тема військово-спортивної підготовки учнівської молоді в роки Першої світової війни, зовсім не розглядаються питання організації позаурочних форм фізичного виховання (влаштування екскурсій, літніх колоній), ролі високопосадових осіб у розвитку фізичної освіти тощо.

Певний внесок у вивчення досліджуваної теми здійснив і автор цієї статті [44; 45]. У своїх публікаціях на підставі нових документальних джерел він, на прикладі Миколаївського вчительського інституту, розглянув стан системи фізичної підготовки молоді в Російській імперії, висвітлив зв'язок національних традицій у системі фізичної підготовки запорозьких козаків із системою фізичного виховання в навчальних закладах Півдня України.

Таким чином, підбиваючи в цілому підсумки історіографічного аналізу, зазначимо, що історія розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні, особливо її регіональний аспект, є недостатньо вивченою. Огляд дореволюційної літератури показав, що досвід фізичного виховання в навчальних закладах Південної України, яка до 1917 р. входила до складу Російської імперії, дотепер спеціально не розглядався. Основна кількість праць, що вийшли в той період, носили швидше публіцистичний характер і торкалися окремих питань розвитку фізичної освіти. Разом з тим, відзначимо, що публікації тих років увібрали в себе значну кількість науково цінного фактичного і статистичного матеріалу, використання якого у сучасних дослідженнях надасть можливість створити більш об'єктивну картину розвитку фізичного виховання в навчальних закладах Півдня України.

Деяко вагомий внесок у вивчення спортивного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст. зробила радянська педагогічна та історична науки. Увівши до наукового обігу нові джерела, вона значно розширила наші уявлення про спортивно-гімнастичний рух Росії дореволюційного періоду. Але, незважаючи на деякі успіхи у

вивченні окремих аспектів теми (зародження певних видів спорту, становлення вітчизняної теоретико-методологічної основи фізичного виховання, олімпійської тематики, військово-патріотичного виховання молоді тощо), слід констатувати, що багато цих праць характеризуються неповнотою, замовчуванням, нерідко викривленням історичних фактів.

Що стосується сучасного етапу розвитку спортивної історіографії, то тут слід зазначити, що на тлі значної кількості праць, котрі вийшли останнім часом, питання становлення фізичного виховання в навчальних закладах України, як загалом, так і регіонально, залишається в колі малодосліджених проблем. Скромно виглядає і краєзнавча література, що здебільшого носить публіцистичний характер, і в ній бракує фактичних матеріалів.

Отже, праць, що містять відомості з історії розвитку шкільного спорту південного регіону, буквально одиниці. А відтак ми поки що не маємо цілісної картини всього фізкультурно-спортивного руху як України, так і Півдня зокрема. У зв'язку з цим перед науковцями постає новий напрям у вивченні історичного спортивного минулого нашої країни, який потребує подальших ретельних, об'єктивних, зважених наукових досліджень.

Джерела та література

1. По вопросу о ведении гимнастики в военно-учебных заведениях с кратким историческим очерком обозрения развития того дела // Педагогический сборник. – 1887. – № 4-5 – С. 336-358, 414-426.
2. Мор Я. О современной постановке школьной гимнастики и некоторых других физических упражнений // Журнал Министерства народного просвещения, 1903. – Январь. – С. 80-93; Февраль. – С. 145-166; Март. – С. 30-43; Апрель. – С. 75-89.
3. Покровский Е.А. Детские игры, преимущественно русские (в связи с историей, этнографией, педагогией и гигиеной) – Москва: Тип. А.А. Карцева, 1887. – 368 с.
4. Нейфельд А. Преподавание гимнастики до начала нынешнего столетия. Оригинальные и переводные статьи // Вестник воспитания. – 1899. – № 3. – Март. – С. 138-170.
5. Тиандер К. Гимнастика в финляндских школах // Вестник воспитания. – 1910. – № 8. – Ноябрь. – С. 207-215; Лозинский Е. О физическом возрождении французской нации // Вестник воспитания. – 1899. – № 6. – Октябрь. – С. 65-95.
6. Лозинский Е. "Потешная" педагогика и "школы мира" на Западе // Вестник воспитания. – 1911. – № 5. – Август. – С. 118-139.
7. Дюперрон Г.А. Краткий курс истории физических упражнений. Читан в Ленинградской школе физического образования Комсостава Красной Армии и Флота / Изд. Ленинградской школы физического образования Комсостава К.А. и Ф. – Ленинград, 1924. – 71 с.
8. Зеликсон Е.Ю. Очерки по истории физической культуры в СССР: От отмены крепостного права и развития промышленного капитализма в России до Великой Октябрьской социалистической революции (1861-1917 гг.). – М.; Л.: Физкультура и спорт, 1940. – 176 с.
9. Браун Я.Б. Бокс в СССР в годы 1917-1952 и некоторые задачи его совершенствования : дисс. ... канд. пед. наук / ГЦОЛИФК. – М., 1953. – 416 с.
10. Мещерягин И.А. Развитие техники и тактики игры в баскетбол в СССР : Дисс. ... канд. пед. наук / ГДОИФК им. П.Ф. Лесгафта. – Л., 1951. – 209 с.
11. История физической культуры : Учеб. пособие для техникумов физ. культуры / Под ред. Ф.И. Самоукова. – М.: Физкультура и спорт, 1956. – 208 с.; Новоселов Н.П., Синицын С.Д., Харабуга Г.Д. История физической культуры народов СССР / Общ. ред. С.Д. Синицына. – Ч. 1. – М.: Физкультура и спорт, 1953. – 160 с.
12. Спорт на Україні : Довідник. – К.: Молодь, 1958. – 176 с.
13. Волков В.Д. Развитие спортивной гимнастики в Петербурге – Ленинграде (1860-1970 гг.) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / ГДОИФК им. П.Ф. Лесгафта. – Л., 1978. – 19 с.; Шушпанов А.В. Спортивно-гимнастическое движение в России в годы нового революционного подъема (1910-1914 гг.) : автореф. дисс. ... канд. пед.

- наук : 13.00.04 / ГЦОЛИФК. – М., 1975. – 19 с.; Григорьев А.Е. Развитие гимнастики в России с середины 19 века до Великой Октябрьской социалистической революции : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / ГДОИФК им. П.Ф. Лесгафта. – Л., 1966.
14. Цуркан К.В. Физическое воспитание и спорт в Москве во второй половине XIX – начале XX вв. (исторический очерк) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / ГЦОЛИФК. – М., 1966; Власова Н.Н. История велосипеда и велосипедного спорта в России (1800-1917 гг.) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / ГЦОЛИФК. – М., 1969. – 18 с.
  15. Геворкян Р.А. Физическое воспитание в средней школе России в период развития капитализма (с 80-х годов XIX до 1917 г.) : автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / ГДОИФК им. П.Ф. Лесгафта. – Л., 1975. – 21 с.
  16. Карпушко Н.А. Развитие научно-методических основ физического воспитания в дореволюционной России : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / ГЦОЛИФК. – М., 1984. – 25 с.
  17. История физической культуры : Учеб. пособие для ин-тов физ. культуры / Ред. коллегия Ф.И. Самоуков, Н.И. Торопов, Г.Д. Харабуга, И.Г. Чудинов. – М.: Физкультура и спорт, 1964. – 384 с.; Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта : пер. с венг. / Под общ. ред. В.В. Столбова. – М.: Радуга, 1982. – 399 с.; История физической культуры : Учеб. пособие для техникумов физ. культуры / Под ред. Ф.И. Самоукова. – М.: Физкультура и спорт, 1956. – 208 с.; Кулинко Н.Ф. История и организация физической культуры : Учеб. пособие для учащихся пед. уч-щ по спец. № 1910 "Физ. воспитание". – М.: Просвещение, 1982. – 223 с.
  18. Столбов В.В., Чудинов И.Г. История физической культуры : Учеб. пособие для средн. физкульт. учеб. завед. – М.: Физкультура и спорт, 1962. – 208 с.
  19. Трофим'як Б.Є. Фізична культура і спорт в Українській РСР. – Львів: Вища школа; Вид-во при ЛДУ, 1987. – 157 с.
  20. Такер М.И. Первые Российские Олимпиады // Теория и практика физической культуры. – 1964. – № 10. – С. 14-16; Такер М. Первая Российская // Радуга. – 1968. – № 9. – С. 175-178; Крадман Д. Первые Российские Олимпиады // Спортивная жизнь России. – 1979. – № 7. – С. 24-25; Павелко Е. Семьдесят лет назад // Олимпийская панорама. – 1983. – № 1. – С. 61-62; Суник А. Первый член МОК для России // Олимпийская панорама. – 1984. – № 2. – С. 38-40.
  21. Скворцов А.Е. Обучение кадров по физической подготовке для русской армии накануне Первой Мировой войны // Теория и практика физической культуры. – 1975. – № 2. – С. 51-52; Скворцов А.Е. О начальных этапах возникновения физкультурного образования в России // Теория и практика физической культуры. – 1978. – № 4. – С. 45-48.
  22. Кізченко В.І. З історії розвитку спорту на Україні (кінець XIX – початок XX ст.) // Укр. іст. журн. – 1980. – № 7. – Липень. – С. 94-102.
  23. Галинский Б. Они были первыми // Вечерняя Одесса. – 1973. – 13 декабря, 20 декабря.
  24. Шабунин А.В. П.Ф. Лесгафт (1837-1909). – М.: Медицина, 1982. – 77 с.
  25. Вацеба О.М. Спортивно-гімнастичний рух в Західній Україні (кінець XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / УДУФВіС – К., 1992. – 23 с.
  26. Винничук О.Т. Педагогічна діяльність січових товариств на західноукраїнських землях (1899-1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1997. – 21 с.
  27. Вацеба О.М. Нариси з історії західноукраїнського спортивного руху. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 232 с.
  28. Винничук О.Т. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури. – Тернопіль: Астон, 2001. – 404 с.
  29. Боднар Я.Б. Теоретичні та методичні засади фізичного виховання молоді Галичини кінця XIX – початку XX століття (до 1939 р.) : автореф. дис. ... канд. наук фізич. вих. : 24.00.02 / Львівський держ. ін-т фізич. культури. – Львів, 2002. – 18 с.; Боднар А.С. Теорія і практика фізичного виховання гімназистів на Слобожанщині у другій половині XIX – на початку XX століття : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. вихов. і спорту : 24.00.02 / ЛДУФК – Львів, 2006. – 22 с.; Дорошенко Е.Ю. Теорія і практика

- фізичного виховання молоді у вітчизняній педагогіці другої половини XIX – початку XX століття : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Луганський держ. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2001. – 17 с.; Окопний А.М. Фізичне виховання в спадщині українських педагогів (друга пол. XIX – перша пол. XX століття) : автореф. дис. ... канд. наук фіз. вихов. і спорту: 24.00.02 / Львівський держ. ін-т фіз. культури. – Львів, 2001. – 16 с.
30. Приходько Г.І. Проблема фізичного виховання особистості у вітчизняній педагогічній журналістиці (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2002. – 18 с.
  31. Ефимов Д.Г. Становление и развитие физической культуры и спорта в государственных учреждениях России : автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – Санкт-Петербург, 2000. – 38 с.
  32. Дорошенко Е.Ю., Потапова Л.В. Розвиток фізичної культури в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) : Навч. посібник для студ. вузів. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – 104 с.; Історія фізичної культури : Навч. посібник / С.М. Філь, О.М. Худолій, Г.В. Малка; за ред. С.М. Філя. – Х.: ОВС, 2003. – 157 с.
  33. Деметр Г.С. Очерки по истории отечественной физической культуры и олимпийского движения. – М.: Сов. спорт, 2005. – 322 с; Голощапов Б.Р. История физической культуры и спорта : Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издат. центр "Академия", 2002. – 312 с.
  34. Сунік А.Б. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX-XX веков. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Сов. спорт, 2004. – 764 с.
  35. Борисов И. Вторая Российская Олимпиада // Спортивная жизнь России. – 1995. – № 5-6. – С. 41-43.
  36. Пономарев С. Где трудно дышится, где горе слышится // Спортивная жизнь России. – 1995. – № 7. – С. 4-6.
  37. Смирнов В. С истинно русским размахом вкладывали в спорт рубли наши предки // Спортивная жизнь России. – 1992. – № 3. – С. 41-43.
  38. Олейник Н.А., Грот Ю.И. История физической культуры и спорта на Харьковщине (Люди. Годы. Факты. 1874-1950 гг.) : Монографія. – Т.1 – Харьков: ХДАФК, 2002. – 376 с.
  39. Кисельов А.Ф., Бондаренко М.П., Чеботарьов І.А., Титаренко І.А. Миколаївський обласний яхт-клуб (1887-2002 рр.). Події, факти, особи : Монографія. – Миколаїв: МДУ, 2004. – 112 с; Терновский М.В. Истории Николаевского яхт-клуба. – Николаев: Атолл, 2005. – 226 с.; Севаст'янов А.П. Яхт-клуб: роки і люди // Південна правда. – 1992. – № 143-149; 1993. – № 1-4.
  40. Кисельов А.Ф., Козир М.Б. Від масовості – до майстерності у фізичній культурі та спорті (1789-2001 рр.) : Монографія / Держком. України з питань фіз. культури і спорту, Управління з питань фіз. культури, спорту та туризму Микол. облдержадмін., Миколаїв. держ. пед. ун-т. – Миколаїв: МДПУ, 2003. – 90 с.; Сергієчко Л.П. Про зародження фізкультури і спорту на Миколаївщині // IV Республіканська конференція з історичного краєзнавства : Тези доп. і повідомлень. – К., 1989. – С. 606-607; Сергієчко Л.П., Главатий С.М. Світ здоров'я. – Одеса: Маяк, 1992. – 160 с.
  41. Андреев А. 120 лет назад херсонцы активно занимались гимнастикой // Субботний выпуск. – 2006. – 14 июля. – № 29. – С. 15.
  42. Бондаренко І.Г. Розвиток веслування на шлюпках на Миколаївщині (кінець XIX – початок XX ст.) // Слобожанський наук.-спорт. вісн. / ХДАФК. – Харків, 2005. – № 8. – С. 322-325.
  43. Довгань Н.Ю. Фізичне виховання і спорт у початкових і середніх закладах Миколаєва у кінці XIX – на початку XX ст. // Розвиток освіти і культури України в XVII – XIX ст. : матеріали наук.-практ. конф. (22-23 листопада 1999 р.). – Глухів: ГДПІ, 1999. – С. 3-6; Довгань Н.Ю. З історії розвитку фізичного виховання і спорту у Миколаєві в другій половині XIX – на початку XX ст. // Наук. праці: Зб. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2000. – Т. 8: Іст. науки. – С. 37-45.

44. Вербицький В.А. Фізичне виховання і спорт у Миколаївському вчительському інституті 1913-1917 рр. // Наук. праці: Наук.-метод. журн. – Т. 74. – Вип. 61: Іст. науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 172 с.
45. Вербицький В.А. Національні традиції в системі фізичного виховання навчальних закладів Півдня України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Ольвійський форум 2007: Стратегії України в геополітичному просторі : Міжнародна наук.-практ. конф. та круглий стіл на тему: «Молодь Півдня України про НАТО: Історія та сучасність» / Тези доповідей та повідомлень. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – С. 19-21.

Анотація

У статті аналізуються здобутки різних галузей науки в дослідженні питання історії становлення й розвитку дореволюційного шкільного фізичного виховання і спорту південних областей України, які на той час входили до складу Російської імперії. Автор, на підставі вивчення значної кількості робіт, доходить висновку, що історіографічні напрацювання цієї теми ще незначні й потребують подальшого об'єктивного вивчення із залученням нових документальних джерел.

Summary

The article is aimed at analyzing the gains of different science fields in researching the school education and sports issues during the pre-revolution years. The material the article is based on is taken from the official data concerning the southern regions in Ukraine that at the time mentioned were considered as a part of the former Russian Empire. Having studied numerous works on the topic, the author comes to a conclusion that the historiography contribution in studying this issue is not considerable and it requires further objective research applying new reliable official sources.

УДК [930:908](477)+[930:908](477.82)

Л.Р. Качковська

КУЛЬТУРНО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М. БІЛЯШІВСЬКОГО ЯК СПІВЗАСНОВНИКА КИЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК СТАРОВИНИ І МИСТЕЦТВА

Одним із важливих завдань сучасних досліджень в царині національної історії є повернення із забуття імен видатних осіб, які впливали на становлення і розвиток українського громадського руху, науки та культури, пам'яткознавчої діяльності зокрема [8, с.3-4]. Серед плеяди вітчизняних учених другої половини XIX – початку XX ст. – таких, як В. Антонович, М. Грушевський, Д. Багалій, О. Левицький, М. Петров, Д. Яворницький та інші, які заклали підвалини українського краєзнавства і пам'яткознавства – чільне місце по праву належить одному з перших академіків Української Академії наук, лідерові пам'яткоохоронного руху, співзасновнику Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (КТОПСІМ) Миколі Федоровичу Біляшівському (1867-1926) [2]. Впродовж свого життя дослідник проявляв невтомну турботу про збирання, вивчення і збереження пам'яток минувшини українського народу. Між тим його діяльність у пам'яткознавчій сфері на сьогодні є недостатньо вивченою: наявні праці Л. Баженова, С. Заремби, С. Гаврилук, О. Нагірняка, Л. Дідух, О. Сторчай, Т. Григор'євої, Г. Денисенко та інших дослідників лише у загальних рисах змальовують його сферу зацікавлення. Поза увагою науковців поки що залишаються досліджувані М. Біляшівським, як співзасновника Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, питання пам'яткоохоронного характеру на теренах Правобережної України, методи